

Egy „sokarcú” pártcsalád nyomában*

Manapság – legalábbis a politikatudományban és a szociológiában – aligha van kutatottabb pártcsalád a szélsőjobboldalnál. A téma időszerűségéhez nem fér kétség, hiszen Európa számos országában, köztük Magyarországon is a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak előretörését tapasztalhatjuk. A kép persze vegyes, a palettán megtalálható a cigányellenes, antiszemita, xenofób, EU- és Amerika-ellenes, ugyanakkor szavakban palesztin- és Irán-barát Jobbik és a piacpárti, libertariánus, Izrael- és Amerika-barát, muszlimellenes Holland Szabadságpárt is. Éppen a sokféleség miatt óhatatlanul kérdéses már maga a kiindulás is: hogyan húzható meg a szélsőjobboldali pártok, mozgalmak köre?

Már a terminológia is vitára ad okot. Szélsőjobboldal, radikális jobboldal, új szélsőjobboldal, újjobboldal, neofasizmus, populizmus, újpopulizmus, populista radikális jobboldal – hosszan lehetne sorolni a megnevezéseket.¹ Általában már a használt elnevezés is mutatja, miként vélekedik egy kutató a szélsőjobboldalról, hol húzza meg a pártcsalád határait. Ha valaki új szélsőjobboldalról ír, akkor nyilvánvalóan nem tekinti a jelenlegi szélsőjobboldalt az 1930-as évek fasizmusa és nemzetiszocializmusa egyenes folytatásának. Aki (jobboldali) újpopulizmust emleget, az elsősorban a pártok stílusára, retorikájára, a nyilvánosság kezelésére, és a té-

* PAKSA Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2012. 256. p.

¹ A magyar szélsőjobboldal terminológiai problémájáról lásd FILIPPOV Gábor: A név kötelez. A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, 2011/3. sz. 133-153.

mák artikulálásának módjára hegyezi ki a kutatást. Így a populista stílus és „ügycsinálás” alapján a Holland Szabadságpártot és a Jobbikot, az Osztrák Szabadságpártot és Marine Le Pen Nemzeti Frontját, az Igaz Finneket és az orosz Pamjaty mozgalmat, a Svéd Demokratákat és a bolgár Atakát egyaránt bevonja a vizsgálódási körébe, eltekintve nem kis különbségeiktől. A neofasizmus terminus használata esetén a vizsgálódás köre jóval szűkebb, számos releváns, adott esetben az idők során kormányzati vagy kormánytámogató pozícióba került szervezet (például az Osztrák és Holland Szabadságpárt, a Dán Néppárt) kihullik a fogalmi szűrőn, viszont foglalkozni kell a nagypolitika szempontjából kevésbé fontos szubkulturális szerveződésekkel, csoportokkal.

Elterjedt az is, hogy a szélsőjobboldal helyett jobboldali radikalizmusról vagy radikális jobboldalról írnak. Azonban egyrészt a „radikális” jelző nem feltétlenül negatív kicsengésű, hiszen a „radikális” a „következetes”, „elvhű” értelemben is használatos, másrészt baloldali irányzatok is előszeretettel jelölték magukat radikálisnak, mint a Jászi Oszkár nevével fémjelzett polgári radikalizmus, sőt eleinte éppen a baloldal jellemzőjének tartották a radikális attitűdöt. Olykor a „nemzeti” jelzőt is a radikális elé biggyeszítik, de a „nemzeti radikálisról” akár Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjára is asszociálhatunk, ami a pártvezér személyes sorsa nyomán megint más asszociáció forrása lehet (antifasizmus). Úgy tűnik, hiába a sok nyelvi lelemény, mindig ugyanoda térünk vissza: a szélsőjobboldal kifejezéshez. Ez ugyan nem a legpontosabb, de még mindig tágasabb, és kevesebb különbségtételre, kivételre ad lehetőséget, mint a többi.

A képet bonyolítja a földrajzi és kulturális sokszínűség. A két világháború közötti szélsőjobboldali mozgalmak (például a német nemzetiszocializmus, a magyar nyilas mozgalom, a román Vasgárda) és a mai nyugat- és észak-európai, illetve az amerikai „szélsőjobboldal” között ég és föld a különbség. Sőt, sokan tagadják – így e sorok írója is –, hogy a Holland Szabadságpárt, az Osztrák Szabadságpárt, a Dán Néppárt vagy a Tea Party mozgalom szélsőjobboldali lenne, inkább a populista liberális, libertariánus jelzőkkel illethetők.

Paksa Rudolf, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa vállalkozott a magyar szélsőjobboldal történetének a nagyközönség és kevésbé a szakma számára szánt megírására, ami sem a téma sokszínűségét, sem a szakirodalom gazdagságát, sem a fent bemutatott fogalmi problémákat tekintve nem mondható kis feladatnak. Látva a nemzetközi és hazai szakirodalomban folytatott vitát, szerencsés, hogy Paksa Rudolf a „magyar szélsőjobboldal”, és nem a „radikális jobboldal” vagy a „jobboldali radikalizmus” történetét kívánta papírra vetni. A „szélsőjobboldal” a legtágabb fogalom, ezen belül értelmezi a nemzetiszocializmust, amit ugyancsak gyűjtőfogalomként használ. A „radikális jobboldal” és a „nemzeti radikalizmus” kifejezések alcsoportot alkotnak: Paksa ezeket a rendszerváltás utáni szélsőjobboldali csoportokra vonatkoztatja, elhatárolva őket mind a magyar múltban tevékenykedő nyilasoktól, kaszárkeresztesektől, Szálasi hungaristáitól, mind a kortárs neonáciktól és újhungaristáktól. A „radikális jobboldali” erők ugyanis – legalábbis a szerző szerint – „a két világháború közötti szélsőjobboldali csoportoknál kevésbé kirekesztőek és szélsőségesek.” (8.) A szélsőjobboldal ernyőfogalma alatt elhelyezkedő irányzatok európai és magyar pártcsaládokra bonthatók. A magyar pártokon belül az új, rendszerváltás utáni szélsőjobboldalt az avítt, totalitárius nézeteikhez ragaszkodó, illetve egy szubkultúrához erősen kötődő neonácik és újhungaristák képviselik, míg tőlük a radikalizmus fokában különböznek, és a mainstreamhez közelebb állnak a radikális jobboldaliak vagy nemzeti radikálisok. Ez logikus felépítés, és az is fontos, hogy egyértelműen különbséget tesz náci és fasiszták között.

Ugyanakkor a szélsőjobboldal is kapcsolódott más eszmeáramlatokhoz. A könyv részletesen ismerteti a magyar nacionalizmushoz, a függetlenségi gondolathoz, a magyar birodalmi gondolathoz, a szociáldarwinizmushoz és az eugenikához, valamint a keresztényszocializmushoz fűződő kapcsolatot, részletesen ír a szélsőjobboldalnak az antiszemita és fajvédő ideológiával való feltöltődéséről. Olyan ritkábban érintett témák is szóba kerülnek, mint a keresztényszocializmus radikális ága, vagy a kereszténység és a nemzetiszocializmus viszonya.

A könyv tizenkilenc fejezetre tagolódik. Az első három a dualizmus időszakáról, egy az 1918-19-es időszakról és a Horthy-korszak első éveiről, nyolc a Horthy-korszakról és a világháborúról, kettő az 1945 utáni időszakról, négy pedig a rendszerváltás után eltelt huszonkét évről szól. Az utolsó fejezet összegzést nyújt a szélsőjobboldal történetéről, a tanulságok levonásával számba veszi a különböző korok szélsőjobboldali irányzatainak a jellemzőit, és megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy mi az oka a szélsőjobboldal sikereinek. Végül két diagram és kilenc térkép zárja a könyvet.

A *dualizmus politikai öröksége, az Anti-nézetek és a Fajtudományok* című fejezetek tulajdonképpen a szélsőjobboldaliság gondolati előkészítését, eszmei előzményeit taglalják. Itt olvashatunk egyebek között a birodalmi fantazmagóriákat szövögető Hoitsy Pál és Rákosi Jenő magyar imperializmusáról és 30 milliós magyar birodalmáról, Istóczy Győző Országos Antiszemita Pártjáról, gróf Zichy Nándor politikai katolicizmusáról, Méhel Lajos szociáldarwinizmusáról, Szemere Miklós fajvédelméről, Kiss Sándor „magyar szocializmusáról”. Ezek a 19. század végén és a századelőn egyelőre még külön haladtak, hogy aztán 1919-20-ban összekapcsolódjanak a modern szélsőjobboldal különböző formáiban és szervezeteiben. Megtudjuk, hogy mindaz, ami 1919 után bekövetkezett (fajvédők fellépése, numerus clausus stb.), már korábban is létezett látens formában. Zimándy Ignác plébános, az *Ébresztő Hangok* szerkesztője, Istóczy pártjának képviselője már a numerus clausus előtt megfogalmazta, hogy a zsidók aránya az egyes szakmákban ne legyen nagyobb országos arányuknál. (22.) A könyv nagy erénye – amit nem lehet eléggé méltatni – a reflexió és a szinkronitás: folyamatosan bemutatja a nemzetközi folyamatokat, a magyar szélsőjobboldal történetét az európai (és olykor az amerikai) tendenciákkal egyidejűleg, azokkal összehasonlítva ábrázolja.

Az *ébredő pogromhangulat, fehérterror* című fejezetben a szélsőjobboldal tulajdonképpeni születéséről olvashatunk. Az 1918-as őszirozsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság, ezekkel párhuzamosan a magyar állam felbomlása katalizálta a szélsőjobboldali csoportokat. Ebben a két évben (1919-1920) évtizedek

alatt visszafojtott, egyre növekvő ellenszenv és gyűlölet robbant ki, szocialisták, polgári radikálisok, liberálisok, kapitalisták és a mindezek eredőjének tekintett zsidóság ellen. Ez a gyűlölet felszínre lökte a pogromhangulatot, ami a különítményekben, majd az Ébredő Magyarok Egyesületében és az ellenforradalmi ifjúságban megtalálta kibontakozásának a kereteit. A szerző higgadtan, biztos kézzel vezeti végig az olvasót ezen a véres, szomorú történeten. Kár, hogy a különítményes vezérekről – Prónay Pál, Héjjas Iván, Ostenburg-Moravek Gyula, Francia Kiss Mihály – nem kapunk kis portrét, jellemrajzot. Így azt sem tudjuk meg, hogy mi vezette őket, milyen elveket vallottak. A későbbi sorsukról sem kapunk képet, leszámítva esetleges pártszereplésüket.

A *Radikális keresztényszocialisták*, a *Fajvédők* és az *Utánzók: magyar fasiszták és horogkeresztesek* fejezetek a két világháború közötti antiszemita szélsőjobboldal egy-egy irányzatáról tájékoztatnak. Nem könnyű eligazodni az 1930-as évek különböző, változatos nevű, egymással hol rivalizáló, hol egyesülő, majd ismét szétszakadó fajvédő, nemzetiszocialista és nyilas pártjai között. A rivalizáló pártvezérek képtelenek voltak arra, hogy tartósan sikeressé tegyék mozgalmukat. Az nem derül ki, hogy a társadalmi bázis hiányzott-e ehhez, vagy a pártvezérek nem voltak eléggé karizmatikusak, így arról is keveset tudunk meg, milyen társadalmi rétegek álltak mozgalmak mögött.

A *Szálasi hungarizmus* és a *Kereszténység és nemzetiszocializmus* fejezetek, az előzőektől eltérően, egy-egy ideológiai, eszmétörténeti problémát vesznek górcső alá. Szálasi Ferenc fellépése nyilvánvalóan fontos csomópont a hazai nemzetiszocialista mozgalmak történetében: mint a szerző megjegyzi, ő jutott a legmesszebbre egy, a nácizmuson alapuló, de a magyar viszonyokhoz illesztett koherens nézetrendszer megalkotásában. Érzékelteti, hogy Szálasi később hungarizmusnak nevezett ideológiája fokozatosan alakult ki. Olvashatunk a későbbi „nemzetvezető” államképzéséről, valamint megtudjuk egyebek között, hogy a német–olasz–magyar viszonyt az együttműködés, nem pedig a németeknek való alárendelés formájában gondolta el.

A *Kereszténység és nemzetiszocializmus* fejezet azt a kényes kérdést boncolgatja, milyen volt a szélsőjobboldal és az egyhá-

zak, elsősorban a katolikus egyház viszonya. Nemzetközi téren szélsőjobboldalon vallástalan (Mussolini), újpogány (Hitler) és kifejezetten vallási fanatikus (Corneliu Zelea Codreanu, Szálasi) vezetőket egyaránt találhatunk. Voltak, akik elfogadták a katolicizmust, de magát a római katolikus egyházat elutasították (Charles Maurras). A spanyol Falange viszont kifejezetten katolikus alapon állt. A német náci újpogányság taszította azokat a szélsőjobboldali vezetőket, akik keresztény valláserkölcsei alapról politikáltak (Meskó Zoltán, Pálffy Fidél gróf). Szálasi mozgalma kétlelkű volt e tekintetben: Szálasi kötelezett volna minden állampolgárt, hogy valamelyik nagy keresztény egyházhoz tartozzon, az 1938-as hungarista program tartalmazta a kötelező iskolai vallásoktatást, azonban a hungarista (párt)állam kisajátította volna az egyházak szociális funkcióit. Összességében a magyar szélsőjobboldal fősodra nem tekintette példának a náciizmus újpogány elemeit.

A katolikus klérus is felemásan reagált az új jelenségre. Serédi Jusztinián hercegprímás óvatosságával ellentétben a katolikus egyház tagjai közül sokan (például Hanauer Á. István váci püspök, Apor Vilmos győri püspök, Grieger Miklós bicskei plébános) figyelmeztettek az új politikai mozgalom veszélyeire, és elítélték a fajelméletet. Persze akadtak az egyházban és annak környékén szimpatizánsok is (például Kun András, vagyis „Kun páter” kiugrott szerzetes, az 1944-es gyilkosságok egyik főszereplője), és olyanok, akik pragmatikusan az egyház és a nyilasok összebékítését kívánták (Nyisztor Zoltán).

A *Küzdés, siker, tehetetlenség* felívelő, majd lanyhuló szakaszában, az 1939–1942 közötti időszakban mutatja be Szálasi mozgalmát. E fejezetben olvashatunk a Nyilaskeresztes Párt által létrehozott szubkultúráról, ami lapokat, szociális központot, önszervező mozgalmat, kulturális egyesületet tartott fenn, gyermeknyaraltatást, kiállításokat, dalárdát szervezett (érezhetően másolva a „bölcsőtől a sírig” építkező szocialista, szociáldemokrata, illetve a keresztényszocialista munkásmozgalmat).

Az *Imrédy csodálatos forradalma* fejezet a „kormányon belüli” szélsőséges politikát, Imrédy terveit és programját mutatja be. A *Quislingek* fejezet az 1944–45-ös időszakot tárgyalja. Ez a szélső-

jobboldal történetének és egyúttal Magyarország 20. századi történetének legszomorúbb fejezete: a deportálások, majd a Szálasi-rezsim kialakulása után a Duna-parti tömeggyilkosságok, valamint Budapest és az ország egészének hadművelleti területté nyilvánítása „tette fel a koronát” a több évtizedes szélsőjobboldali propagandára és szervezkedésre. Ezt követi a bukás, a számonkérés és a megtorlás bemutatása az *Antifasiszta számonkérés és propaganda* című fejezetben. Ennek végén tartalmazs historiográfiai áttekintés olvasható arról, hogyan vált árnyaltabbá a Horthy-korszak politikai rendszerének megítélése.

Különösen izgalmas fejezet az *Emigráció*, amely a sokágú nyilas, hungarista emigráció bemutatására tesz kísérletet, elsősorban Fiala Ferenc, Marschalkó Lajos és Málnási Ödön nézeteinek és főbb munkáinak ismertetésével. A *MIÉP nemzeti radikalizmusa* című rész a rendszerváltás utáni szélsőjobboldal első jelentős pártja, a Csurka István vezette Magyar Igazság és Élet Pártja történetét kíséri nyomon a kezdetektől a 2010-es választásig. A szerző a MIÉP-et a szélsőjobboldali pártok azon új típusába sorolja, amelyek Nyugat-Európában már az 1970-es években kialakultak, és nem csak hagyományos nemzetiszocialista és fasiszta nézeteiket képviselték, hanem a tabunak tekintett témák (például a bevándorlók integrációja), valamint a jóléti állam- és elitellenesség felkarolásával, a „kisember” jelszavával mozgósították a fennálló rendszerrel és az elittel elégedetlen választói tömegeket. Ezen pártok vezetőinek „doyenje” Jean-Marie Le Pen volt, akinek jelszava („Se nem jobb, se nem bal: francia”) némi változtatással bekerült Csurka István retorikájába („Se nem jobb, se nem bal: keresztény és magyar”). Részletesen olvashatunk a párt történetéről, szubkulturális és médiahátteréről, belpolitikai és külföldi kapcsolatairól, azonban a párt választótáborának összetételéről, szociológiai jellemzőiről nem tudunk meg sokat.

A következő két fejezet, a *Szálasi-nosztalgiák* és a *Nacionalista újromantika* részletesen ismerteti a két jelenséget, amelyet nem önálló irányzatnak, inkább különböző, akár egymással rivalizáló irányzatokhoz is kapcsolódó szubkulturának tekinthetünk. Ezt követően a jelenkori fejezetek kissé leíró jellegűvé válnak. Ez leginkább a *Cigányúton? A Jobbik és a Gárda* című fejezetben érződik,

amelyben hosszú felsorolását kapjuk a cigánysággal kapcsolatos konfliktusoknak, a zámolyi romák esetétől kezdve a Mortimer-ügyön, az olaszlisztkai lincselésen és a Cozma-gyilkosságon keresztül az önjelölt „rendfenntartók” gyöngyöspatai vonulásáig, de hiányolhatjuk a társadalmi, gazdasági okok és a mélystruktúrák ismertetését. A Jobbik történetéről bőséges információkat kap az olvasó, azonban a párt szociológiai hátországáról nem sokat tudunk meg, igaz, a hivatkozott irodalom lehetőséget nyújt a további tájékozódásra.

A mmunka erénye, hogy a magyarországi szélsőjobboldal történetét nemzetközi beágyazottságában vizsgálja. Ahol lehet, a szerző hivatkozik a nemzetközi példákra, emellett néhány kiváló pártportrét vázol fel a magyar szélsőjobboldal külföldi testvérpártjairól és –mozgalmairól (például a francia Action Française, a román Vasgárda), így Charles Maurras vagy Corneliu Zelea Codreanu arcéle is feltűnik a könyvben, Istóczy Győző és Szálasi Ferenc mellett. Nyilván ezek a „miniportrék” nem pótolhatják a francia, román stb. szélsőjobboldali mozgalmakról írt tanulmányokat és monográfiákat. Találónak érzem az 1920-as évek eleji fajvédelemnek, illetve az Ébredő Magyarok Egyesületének és az amerikai Ku-Klux-Klannak az összevetését, az akcióik erőszakossága és a „faji” nemzetfelfogás alapján (Magyarországon a zsidóktól, az Egyesült Államokban a feketéktől, katolikusoktól, és ugyancsak a zsidóktól akarták „megtisztítani” a nemzeti közösséget).

A válogatott térképek az 1939-es választást, Szálasi hungarista államát, illetve a MIÉP és a Jobbik választóközzeit mutatják be. A kakukktójas az FKGP 1998-as választási eredményeiről szóló térkép. Kicsit zavaró, hogy nem tudjuk, ennek mi a szerepe a könyvben. Az FKGP aligha tartozik a szélsőjobboldali szervezetek közé. Viszont hiányolható az Országos Antiszemita Párt választási támogatottságának bemutatás. Ezt érdekes lett volna összevetni az 1939-es választással, hogy kiderüljön, mennyire tekinthető „öröklöttnek” bizonyos térségekben a szélsőjobboldali, antiszemita propagandára való fogékonyság.

Végül a recenzens kénytelen felhívni a figyelmet néhány apró hibára, illetve hiányra. Ellentétben azzal, amit a 23. oldalon olvashatunk, II. Pál nem lehetett merénylet áldozata 1881-ben, ugyanis

ilyen nevű cár soha nem uralkodott, II. Sándor életét viszont valóban merénylet oltotta ki 1881-ben. Régi keletű tévedés, hogy az iszlám híveit a kereszténység mintájára a központi személyiségről nevezik el (Mohamed nevéből mohamedánnak, ami a keresztény szó tükörképe, s mint ilyen, sérelmes a muszlimok számára). A 26. oldalon a „bosnyák mohamedánok” kifejezés helyett ezért a „bosnyák muszlimok” vagy „muzulmánok” lett volna helyénvaló.

A 225. oldalon, a magyarországi cigányság történetével kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „*velük kapcsolatban számos többé-kevésbé megalapozott sztereotípiá é*l”, s ennek alátámasztására bőven kap az olvasó statisztikai adatokat a cigányság foglalkoztatásáról, viszont nem tudunk meg semmit a cigány népesség területi elhelyezkedéséről. Nem tekinthető véletlennek, hogy 2010-ben a Jobbik legjobb választóközetei éppen az északkelet-magyarországi régióban voltak, ahol a hazai cigányság 51%-a él (Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád és Észak-Heves területén pedig több mint 30%-uk). Ez egyúttal Magyarország legszegényebb régiója, ahol a legtöbb a regisztrált munkanélküli, a legkevesebb az óvodai férőhely, ahol az infrastrukturális és művelődési lehetőségek is a legrosszabbak. A cigánykérdés kiéleződését nem lehet megérteni, ha figyelmen kívül hagyjuk a területi aspektust, pontosabban a szociális, gazdasági és infrastrukturális faktorok állapotát és minőségét. Nem véletlen, hogy a Magyar Gárda csaknem összes felépése ehhez a régióhoz kötődött. A kötet végén található térképek közül is hiányolhatunk egy, a cigányság területi elhelyezkedését bemutató térképet. Érdekes lett volna összevetni a cigányság által legsűrűbben lakott, valamint a szociális problémák által leginkább sújtott területeket a Jobbik sikeres választóközeteivel.

Nagyon hiányzik a kötet végéről egy annotált névmutató, amely segítené az olvasó eligazodását a nevek rengetegében (különösen a hungarista emigrációval kapcsolatban lett volna ez hasznos). A névmutató hiánya pedig az egyébként még sokáig az érdeklődő közönség számára nyilvánvalóan alapműnek számító könyvben való keresést nehezíti meg.

Populistákról (nem csak) populárisan*

Oldódni látszik a népi mozgalmat körülvevő látszólagos (?) érdektelenség, amely Borbándi Gyula majd három évtizede született alapművének megjelenése¹ óta jellemezte a történész-társadalmat. Bár az utóbbi években is születtek lényegi kérdéseket tisztázó tanulmányok – elég csupán Gyurgyák János vaskos köteteinek egy-egy fejezetére, vagy a folyamatosan aktuális Erdei-kutatásokra gondolnunk –, a népi mozgalom friss szemléletű, szakszerű, monografikus bemutatása egészen a kétezres évek második évtizedéig váratott magára. A hiány szembeötlő, hiszen már az emigrációban élő Borbándi is szabadkozott korlátozott kutatási lehetőségei miatt, ráadásul a népiség ma is folyóiratokkal, aktív értelmiségekkel bíró élő hagyomány (bár ez inkább hátrány történeti kutatások esetében). Mindenesetre 2012-ben két kötetet is kézbe vehetett a honi nagyközönség: a népiek – elsősorban Erdei – társadalomtörténeti nézeteit, szociográfiai műveit kutató szociológus-történész, Bognár Bulcsu *A népies irányzat a két háború között* című monográfiáját,² majd jelen recenzió tárgyát, Papp István történész-levéltárosnak a Jaffa Kiadó gondozásában megjelenő kötetét (*A magyar népi mozgalom története: 1920–1990*). Megjegyzendő, a Jaffa mostanában több kényes történeti kérdés közérthető bemutatására is vállalkozott (például a Trianon-

* PAPP István: *A magyar népi mozgalom története: 1920–1990*. Jaffa, 2012. 282. p.

¹ BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Püski, New York, 1983.

² BOGNÁR Bulcsu: *A népies irányzat a két háború között. Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői*. Loisir, Budapest, 2012.

legendákról, vagy a honi szélsőjobb történetéről). Ezek fontos és üdvözlendő törekvések, amennyiben a történész értelmiségi ethosz részének tekintjük a közvéleményt foglalkoztató közéleti kérdések mértéktartó, azokat történetiségükben tárgyaló értelmezését. Papp részben épp a „művelt nagyközönséget” célozza meg munkájával, bár megpróbálja „újragondolni, újraértelmezni a népi mozgalom történetét a szakma számára is”. (11.) Lássuk, hogyan valósította meg kettős célkitűzését a szerző!

A keménykötésű, igényes küllemű könyv pop-artos borítója első ránézésre meghökkentő – ám találó. Különböző színű bontásban láthatjuk 12 népi „apostol” kissé retusált portréját, ez a fő ideológusok vizuális „bemutatása” mellett jól szimbolizálja a népi mozgalom – ez esetben szó szerinti – sokszínűségét is. Ami a tartalmat illeti, nyolc fejezetben ismerkedhetünk meg a népiekkel, Trianontól az 1990-es választásokig. Bár az 1920-as cezúra a szakirodalomban bevett 1928-as kezdethez (Németh László két fontos cikkéhez) képeket inkább politikailag, mintsem mozgalmilag releváns, összességében értelmezési keretként elfogadható. Nehezebben érthető az első fejezet címválasztása (*A magyar populisták*), mivel ezeken az oldalakon a – Gracchusoktól indított – történeti előzményekről és az amerikai, argentin, finn, valamint orosz rokonmozgalmakról olvashatunk. A címnél azonban fontosabb, hogy korábban a népiek előtörténetében az egyetemes összefüggéseket kevésbé hangsúlyozták, pedig a szabályozott piac, vagy a szövetkezesítés programja közel sem hazai találmány, sőt, a külhoni populizmus és a magyar népi mozgalom jó néhány fogyatékoságában is hasonlít egymásra. Papp olyan fontos és gyakran félreértelmezett fogalmakat tisztáz, mint a manapság egyértelműen negatív felhangokkal bíró populizmus, a marxizmus által a népiekre aggatott narodnyik jelző, vagy az urbánusok által hangoztatott völkisch eszmeiség, a fejezet végén pedig a nyugati és keleti rokonmozgalmak közt kijelöli a magyar irányzat helyét, amely „az agrárpopulizmushoz állt közel”. (34.)

A második fejezet irodalmi arcképcsarnokához szépen allitáló címet – *Boór Bálint báránykái* – választott a szerző, akinek irodalomtörténeti és esztétikai értékeit is átgondoltak. Jó döntés a több esetben alkalmazott retrospektív kezdés is, tehát

az időrend szabadabb kezelése, amely úgy teszi olvasmányossá a kötetet, hogy a szakmaiság sem sérül. E helyütt a tiszavirág életű, 1956-os Petőfi Párt programnyilatkozatában hivatkozott szellemi hátország kerül görcső alá. A népi panteonban találjuk természetesen Szabó Dezsőt, akinek munkásságát kellő terjedelemben (Gyurgyák Jánossal is polemizálva) ismerteti Papp. Pontos és érzekletes hasonlata szerint Szabó „olyan volt, mint Borgesnél az elágazó ösvények kertje: sokféle irányba el lehetett tőle jutni, a szélsőjobbtól a szélsőbalig bezárólag” (61.). (Ugyanakkor ma már nemigen tartható állítás, hogy a „náci Németországot legjobban kiszolgáló” [59.] szélsőjobboldali irányzat Magyarországon a nyilas mozgalom volt.)

Az alvó népek zörgetése című (harmadik) fejezetben már kémeny adatokat is olvashatunk. Sajnálatos, hogy a földkérdés kapcsán megfogalmazott egynémely ítélet nem állja ki a szakirodalom próbáját, így bajosan állítható például, hogy a két világháború között „10 katasztrális hold alatt semmiképpen sem lehetett biztosítani egy háromgyerekes család megélhetését”. (64.)³ Sikeresen hasznosítja ellenben Papp a politikatudomány fogalomtárát, közérthetően mutatva rá a népi mozgalom széles körű „koalícióképességére”, amely egyben a mindenkori hatalommal való párbeszéd igényét/lehetőségét is feltételezi. Az ekképp kontextualizált témát követi a népi írók első generációjának rövid bemutatása. A szerző meggyőzően mutat rá a gömbösi Új Szellemi Front (ÚSZF) túldimenzionáltságára, ugyanakkor nehezen érthető módon elbagatelizálja – a kötetben végig – a népi–urbánus vitát. Szerinte aránytalanul nagy hangsúlyt kap ez a törés, amely csupán „a kortárs

³ Az intenzív növénykultúrákra alapozott parasztgazdaságok akár öt hold alatt is biztosítják a család teljes ellátását.” Gunst Péter számításai alapján: GYÁNI Gábor–KÖVÉR György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 2006. 307. Bár a szerző több helyütt utal a „régebbi” szakirodalom téves értéktételezéseire, átveszi azt az 1989 előtti általánosítást is, miszerint „a Horthy-korszak elitje – amely részben a nagybirtokos osztályból állt – nemhogy a radikális földreform, de még a hatékony uradalmi gazdálkodás iránt sem mutatott túlzott érdeklődést”. Egy jelentős ellenpéldához lásd PŰSKI Levente: Főúri identitás a két világháború közötti Magyarországon: Esterházy Pál herceg. In: GYÁNI Gábor–LÁCZAY Magdolna (szerk.): *Generációk a történelemben*. Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar-Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Nyíregyháza, 2008. 167–173.

politikai-eszmei áramlatok egyikének a népi mozgalommal szembeni reakcióját tükrözte”. (85.) Papp vélhetően azért jutott erre a következtetésre, mert konzekvensen elkülöníti a Horthy-éra népi mozgalmát a Kádár-korszak *nép-nemzeti* ellenzékétől. Így a nyolcvanas években újjáéledő – és a józan diskurzust ismét ellehetetlenítő – népi-urbánus vita sem e keretek közt értelmezendő, tehát a népiek két világháború közti összeakaszzkodása Zsolt Béláékkal nem tekintendő többnek, mint Scherer Péter Pállal (vagy más konzervatívokkal) való pengeváltásuk, amely a Horthy-korszakkal együtt sírba szállt. A szerző azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a népi/urbánus metanarratívát követő szekértáborok tagjai később is nagyjából ugyanazt vetették egymás szemére, mint ötven évvel korábban. A vita a *Válasz* és a *Szép Szó* szerkesztőségi civódásaként valóban nem túl érdekes, a polémia szomorú, temetetlen utólete miatt mindazonáltal máig megkerülhetetlen.⁴

A harmincas évek derekának szociográfiai hullámát bemutató negyedik fejezet (*Néma forradalmárok*) arányosan, a régi beidegződéseket valóban levetkőzve mutat rá a hatalom és a népiek fontos találkozási pontjaira, ami a sokáig szajkózott ÚSZF helyett eleinte a cserkészetnél és a *Magyar Szemle* szerkesztőségében volt jellemző. Papp tágabban, Szabó Pál regényeit és Sinka István költeményeit is bevonva értelmezi a népi tényfeltárás műhelyeit. Öröndetes, hogy nem bújik bevett klisék mögé és véleményt mer nyilvánítani sokáig elkent, kényes kérdésekben, mint például Darvas József (109.), vagy (később) Németh László megítélése (132.). Jellemző, hogy bár Papp jól érzékelhetően a vágyott professzionális népi politikus „prototípusának” tartja Kovács Imrét, nem hallgatja el „pályafutásának mélypontját”, amikor Kovács útszéli hangnemben kampányolt a németek kitelepítéséért (195–196.). Fontos megállapítás az is, hogy az átpolitizált igazolási eljárásoknak és népbíró-sági pereknek köszönhetően a népiek körében „nem igazán következett be a háborús évekkkel és a holokauszttal való szembenézés”. (182.) Annak viszont kevésbé örülhetünk, hogy a kötetben telje-

⁴ Fájóan hiányzik a bibliográfiából (legalább) N. Horváth Béla mértéktartó, összefoglaló tanulmánya: N. HORVÁTH Béla: Sznobok és parasztok. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály–VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története III. 1920-tól napjainkig*. Gondolat, Budapest, 2007. 263–277.

sen reflektálatlanul marad a recenziónk elején idézett kolléga, aki számos tanulmánya mellett három kötetben⁵ tárta fel Erdeinél a tudósi nézőpont és a személyes tapasztalat (pontosabban a társadalompolitikai prekoncepció) „zökkenőit” (114.), illetve jó néhány régi megállapítás tarthatatlanságát. Így például azt a tézist is meggyőzően cáfolta Bognár, miszerint Erdei mentes maradt volna „a zsidósággal kapcsolatos negatív megközelítéstől”. (116.)

Az *útkeresés stációi*ban Papp a negyedik fejezet végén olvasmányosan (és némi pontatlansággal⁶) elemzett Márciusi Front szétessése utáni állapotokat rajzolja meg, részletesen kifejtve egyik alaptézisét, miszerint a korábbi hanyatláskonceptióval szemben a második világháború idején a népiség „erőteljes” (126.), „soha nem látott” (211.) virágzásnak indult, amit intézményesülés, lapalapítások, kormányintézkedések és polarizálódás kísért. Noha korábban épp ezt a polarizálódást ragadták meg, hogy rámutassanak a baloldalinak tartott népiek elszigetelődésére és az egységesen szélsőjobboldaliként aposztrofált jobboldali kötődésű reformerek korrumpálódására, ma már aligha tagadható, hogy ezekben az években valóban mutatkozott *némi* fogékonyság kormánykörökben a népi eszmék iránt. Papp a Németh–Szekfü-vita apropóján helytálló értékítéletekkel hangolja olvasóit a népiek világháború alatti teljesítményének bemutatására, távolságot tartva a különböző érvrendszerek mítoszaitól, ugyanakkor nem futamodva meg további bátor diagnózisoktól sem (amit például Bognár Bulcsúnál olykor hiányolhatunk). A szerző részletekbe menően foglalja össze a világháború alatt működő műhelyek, kiadók, folyóiratok sorsát és jól tematizálja a népiek politikai orientációját is. Nehezen érthető ugyanakkor hiányérzete, miszerint „a magyar népiség történetével foglalkozó kutatók” méltánytalan módon a *Magyar Út* és a *Magyar Élet* folyóiratnak „szentelték a legkevesebb figyelmet” (157), hiszen Salamon Konrád – Papp által is hivatkozott – mun-

⁵ BOGNÁR Bulcsu: *Erdei Ferenc szociológija*. Loisir, Budapest, 2010.; Uő: Népi szociográfia és társadalomtudomány. Írások Erdei Ferenc szociográfiáinak (1931–1944) társadalomszemléletéről. Loisir, Budapest, 2011. és BOGNÁR Bulcsu: *A népies irányzat a két háború között*. I. m.

⁶ Papp állításával szemben Kovácsnál és Féjánál is vádpont volt 1937-ben a „nemzetgyalázás” (121.), vagyis a „magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség”. BORBÁNDI Gyula: i. m. 291–292.

kája külön fejezetekben tárgyalja ezek történetét.⁷ Újdonságként hat, hogy az 1943-as szárszói tábor idézetekkel gazdagon tűzdelt értelmezésében a szerző kísérletet tesz Kovács Imre beemelésére Németh és Erdei közé, nagyvonalúan kezelve – és túlértékelve – egy majd harminc évvel később született visszaemlékezést. (170–171.)

A hatodik fejezet Borbándi-kötetre reflektáló címe – *A hatalom sáncai és a népbíróság asztalai* – kitűnően érzékelteti a mozgalom 1945 utáni ellentmondásos történetét, vagyis hogy a demokratikus fordulattal egyszerre kezdődő presztalinizáció nemcsak a nép fogalmának abszolutizálásához, de egyben annak devalválódásához is vezetett, végletesen megosztva a népi tábort. Bár a jobboldaliként elkönyvelt első vonalbeli népiek (Erdélyi, Fėja, Kodolányi, Sinka) közül csupán Erdélyinek volt jelenése a népbíróság említett asztalainál, a formálódó kommunista hatalom erőteljesen háttérbe szorította ezt a csoportot, piedesztálra emelve ugyanakkor a vele kooperálni/kollaborálni hajlandó népieket (Erdei, Veres, Darvas). A fenti tendenciák és a népiekkel foglalkozó marxista összevegek kiegyensúlyozott bemutatása mellett Papp több helyütt kitér a film- és képzőművészet népi vonatkozásaira és saját eredeti kutatási területére, a népi kollégiumokra is.

A Sinka-evokációval (*A História veres csikója*) indított hetedik fejezetben ismerkedhetünk meg részletesebben a népiek szocializmusbeli sorsával, noha a szerző szerint a Rákosi-diktatúrában „igazából nem is beszélhetünk mozgalomról” (212.). Némi következetlenségre vall, hogy Papp a Nemzeti Parasztpárt kriptokommunistáit, például Erdeit és Darvast külön „kilépteti” ebből a (nem létező?) mozgalomból.⁸ Veres is megkapja a magáét „emberi gyengeség és politikai vakság” (215.) okán, róla azonban megtudhatjuk, hogy a hatalom folyamatosan figyelte „fasiszta” kapcsolatai miatt. A kötetben kirajzolódik, hogy bár a különböző életutak sokfelé vezettek, bizonyos fokú csoportmentalitás meg-

⁷ SALAMON KONRÁD: *A harmadik út kísérlete*. Eötvös, Budapest, 1989. 73–84., 84–97.

⁸ Gyurgyák Erdeit már 1943-as, szárszói fellépése nyomán kizárta a népiek sorából: GYURGYÁK JÁNOS: *Ezzé lett magyar hazátok: a magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007. 452–453.

maradt a népiek között, amely a jobboldaliként elkönyveltek segítségével is megmutatkozott. A fejezet végén 1956-ot mint a harmadik út esélyét értelmezi Papp (főként Bibón keresztül), majd a forradalom leverését követő „belátások” és „alkuk” kerülnek terítékre.⁹

Ezzel lényegében a szerző lezárta a népiek történetét és csupán „a népi hagyomány őrzői”-ként (245.) tekint epilógusában a nép-nemzeti mozgalomra. A még aktív népiek közül megismerhetjük Illyés és Németh Aczél Györgyhoz fűződő „furcsa és ellentmondásos” (247.) viszonyát, Darvas (egyébként „kormánypártivá” szelídített¹⁰) *Magyarország felfedezése* sorozatát és az „agrárlobbista” (248.) Erdei eredményeit is méltányolja a szerző. Papp elsősorban a „pozitív elgondolás” (270.) hiányát rója fel a Kádár-kori utódoknak, hiszen a harmincas évek rendszerellenes dühe valóban nem jellemezte az eleinte Pozsgay Imre körül szerveződő, majd Lakitelken széles nyilvánosságot kapó reformerek szemléletét.

Összességében a szerző nagyrészt sikerrel megvalósította a *Prologus*ban kitűzött kettős célját. Nehéz témája ellenére könnyed stílusban megírt könyve széles körű olvasottságról tanúskodik, témakifejtései többnyire arányosak, a népiek iránti – szimpatikus módon előrebocsátott – tisztelete nem vezette tévutakra. Mivel azonban szándéka szerint a szakma érdeklődésére is számot tart a kötet, nem mehetünk el szó nélkül a bántóan rövid (és még csak ábécérendbe sem rendezett) bibliográfia, vagy a felettébb nagyvonalú (és helyenként ésszerűtlen¹¹) lábjegyzetelés mellett, amelyek a kötetben található néhány elütésnél jóval szembeötlőbbek. Érdemes lett volna (a Borbándi-kötet hagyományát folytatva) névmutatóval is felszerelni a munkát. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a szerző visszatérő jelleggel hasznosította munkahelyének

⁹ Erősen vitatható ebben a fejezetben Remenyik Zsigmond népiek közt való említése (226.), hiszen bár *Büntudat* (1937) című könyvének vehemenciája a népieket idézte, nem szokás és nincs is okunk közéjük sorolni.

¹⁰ Sárközi György egykori sorozatát Darvas félre nem érthető ideológiai instrukciókkal indította újra. Véleménye szerint eljött az ideje a „kormánypárti” szociográfiaírnak, amelyekben a valóságfeltárásnak találokznia kell a marxista tudatossággal. DARVAS József: *Magyarország felfedezése. Kortárs*, 1968/9. 1347–1360.

¹¹ Papp vélhetően az olvasmányosság és/vagy helyhiány miatt csupán az idézetekre hivatkozik, ugyanakkor egyes (háromsoros) szöveghelyeket négyszer egymás után, rövidítés nélkül kiir (239–241.).

anyagait, így az állambiztonsági szervek jelentései több érdekes adalékkal szolgálnak a népiek és az 1945 utáni hatalom kapcsolatáról. Nem lehet eléggé hangsúlyozni továbbá a szerző mérték-tartó, mégis határozott értékítéleteinek fontosságát, amelyek hosszú távon remélhetőleg hozzájárulnak egy egészségesebb, elfogulatlanabb múltszemlélet konszenzusos elfogadásához.

Bartha Ákos